

ARNAVUTLUK'TA ENVER HOCA DÖNEMİ İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜKLER (1945-1985)

Ali ÖZKAN*

ÖZET

İnsan hakları insanlık tarihinin başlamasıyla birlikte doğan ve insanlığın gelişimiyle birlikte ilerleme gösteren en temel haklardır. Jean Jacques Rousseau'ya göre, insan için hürriyetinden vazgeçmek, insanlık sıfatından, insanlığın haklarından hatta görevlerinden vazgeçmek demektir. Böyle bir vazgeçmenin insan tabiatı ile bağdaşması mümkün değildir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi genel olarak haklar ve özgürlükler, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma, özgürlük ve güvenlik hakları, adil yargılanma hakkı, cezaların yasallığı, özel ve aile hayatının korunması, düşünce, ifade, din ve vicdan özgürlükleriyle vb. gibi ilgili hususları içermektedir. Çalışmada Enver Hoca dönemi insan hakları ile ilgili on konuda değerlendirilmiştir.

Enver Hoca İkinci Dünya Savaşı'nda ülkesini işgalci güçlerden kurtarmış ve ülkesini 1945-1985 yılları arasında kesintisiz kırk yıl yönetmiştir. Enver Hoca döneminde insan hakları ve özgürlükler diğer Balkan ve Doğu Avrupa ülkeleri ile aynı dönem süresince kıyaslandığında aslında çok farklı olmadığı görülmüştür. Enver Hoca'yı bu konuda farklı kılan husus ise O'nun emsalleri arasında en okumuş lider olmasına rağmen söz konusu hak ve özgürlükleri hiçe sayması olmuştur. Bunun en temel nedeni ise Enver Hoca'nın iktidarının garantisi olarak bu hak ve özgürlüklerin kısıtlanması veya tamamen kendi kontrolü altında olmasını istemek gelmektedir. Ayrıca takip ettiği *Marksist-Leninist İdeoloji* ile *Stalinist* düşünce insan haklarına ve özgürlüklere yer vermeyen yapıya sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Enver Hoca, insan hakları, özgürlükler

HUMAN RIGHTS AND FREEDOM IN ALBANIA UNDER ENVER HOXHA PERIOD (1945-1985)

ABSTRACT

Human rights are the basic rights of people which have been born from the first days of humanity. According to Jean Jacques Rousseau, getting read of freedom means getting read of all values of humanbeings. It is almost imposible to think this kind of giving up of human rights and freedom.

* Dr., İzmir Üniversitesi, Öğretim Üyesi, El-mek: zuzu080@hotmail.com

The Universal Declaration of Human Rights and the Euroean Convention on Human Rights both generally comprises rights and freedom, prohibition of torture, slavery, forced labor, freedom, the right to a fair tail, legal penalties, private and family life, freedom of opinion, speech, religio and conscrence.

In this essay, Enver Hoxha was subjected to value himself and his period on ten different areas of human rights and freedom. Compering the human rights and freedom of Enver Hoxha's to the other Balkan and Eastern European States, it is seen that there is a little e diference at that time.

Enver Hoxha rescued his country from the invaderes country and ruled it forty years without any gap. What makes different is that Enver Hoca never accepts human rights and freedom although he was the most educated and enlightened man among the dictatorships in the world at that time. The main reason of this is that Enver Hoca wants to limit the human rights and freedom or to control all these rights. Additionally, it is well known that Markist Leninist İdeology and Stalinist Opinion is a kind of structure in which you can not find freedom and human rights.

Key Words: Enver Hoca, Human Rihgts and freedom.

Giriş

İnsan hakları¹, insanlık tarihinin başlamasıyla birlikte doğan ve insanlığın gelişimiyle birlikte ilerleme gösteren en temel haklardır. İnsan hakları, insanın sırf insan olmasından kaynaklanan ve doğumuyla birlikte sahip olması gereken salt (mutlak) haklardır. Toplumların insan haklarına sahip olması büyük mücadeleler sonucunda elde edilmiştir.

İnsan hakları doktrinin gelişmesinde büyük rol oynayan, toplum sözleşmesi teorisinin başlıca temsilcisi sayılan Jean Jacques Rousseau'ya göre, insan için hürriyetinden vazgeçmek, insanlık sıfatından, insanlığın haklarından hatta görevlerinden vazgeçmek anlamına gelmektedir².

İnsan hakları ve temel özgürlükler ile bunların korunması dünyada barışın sağlanması yolunda en temel adımı oluşturur. Bu kapsamda; bir ülkede barış ortamının varlığından bahsedilmesi için o ülkenin insan hakları ve özgürlükler karnesinin yüksek olması gerekmektedir. Arnavutluk'u 40 yıl yöneten Enver Hoca döneminde, vatandaşların insan hakları ve özgürlüklerine ne derecede sahip oldukları ve bu hakların korunmasının nasıl sağlandığı daima merak konusu olmuştur.

Enver Hoca döneminde insan hakları ve özgürlüklerle ilgili ilk belge Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948'de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisidir (İHEB). İkinci belge ise 20 Mart 1950'de Roma'da imzalanan ve 3 Eylül 1952'de yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'dir³.

¹ İnsan hakları mutlak haklardan olup ve yaşam bu haklara sahip olmadan sürdürülemez düşülmektedir. İnsan hakları deyimi, insanın yalnızca yaşam açısından değil fakat onurlu bir yaşama sahip olması için gereksinimi olan haklardır. Bu haklar, geçim veya sağlık kaygılarıyla değil, insan onuru ile bağdaşan değerli bir yaşam için sahip olunması kaçınılmaz haklardır(Bkz. Erol Laki, *Hukukun Temel Kavramları*, İzmir, 2010, s. 10.)

² Munci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1993, s. 33-34.

³ http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aihs_01.html.10.06.2012.

Bu bildirimler; Enver Hoca'nın iktidarının ilk yıllarında Avrupa ve Dünya'nın gündemine gelmiş ve Enver Hoca'nın ölümüne kadar (1985) içerik ve uygulama açısından gelişim göstermiştir. Enver Hoca her iki bildiriye de maksatlı olarak uzak kalmış ve bu bildirimleri iktidarı boyunca hiçbir zaman onaylamamıştır⁴.

Enver Hoca iktidarı döneminde birincisi 1946'da ve ikincisi de 1976'da olmak üzere iki defa anayasa hazırlatmıştır. Bu anayasalarda insan hakları ve özgürlükler hususunda bazı maddelere rastlanılmışsa da; her iki anayasanın da uygulamasının nasıl olduğu, bir başka deyişle Enver Hoca'nın insan haklarına ne derecede önem verdiğinin bilinmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışmada kısaca Enver Hoca'nın insan hakları ve özgürlükler karnesi ortaya konmaya çalışılacaktır.

I.Enver Hoca Öncesi Arnavutluk'ta İnsan Hakları

1. Leke Dukagjine Kanunu

Arnavutluk'ta anayasaların tarihi gelişimi incelendiğinde ilk göze çarpan 15'inci yüzyılda beliren ve Kuzey Arnavutluk'ta toprak ağası Leke Dukagjine'nin kendi adını taşıyan geleneksel kurallar olmuştur. *Kanun*, ya da Kanuni i Lekë Dukagjinit (Lekë Dukagjinit Yasaları), daha çok Arnavutluk ve Kosova'da kullanılan yasaların derlemesinden teşkil edilmiştir. Nesiller boyunca sözel olarak aktarılan bu yasalar, ilk kez 19. yüzyılda Shtjefën Gjeçov tarafından derlenip yazıya dökülmüştür. Bu yasa kitabı evlilik, doğum, şeref, ölüm, konukseverlik ve miras vb. gibi konular olmak üzere on iki bölümü kapsamaktadır. Bu yasa kitabı Kuzey Arnavutluk'un özerk yönetiminin temellerini de oluşturmuştur. Günümüzdeki insan hakları ve özgürlükleri kavramından uzak bir anlayışa sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir⁵.

2. Lezha, İskender Bey ve Osmanlı Kanunları

1444'de İskender Bey'i öne çıkartan ve her yerel beyin kendi toprakları üzerinde özerklik hakkını sağlayan Lezha kuralları⁶, 1443-1468 yılları arasında İskender Bey kanunları (Arberise kanunu diye de bilinir); sonra 1478-1912 yılları arasında ise Osmanlı Devleti kanunları uygulanmıştır⁷. Her üç uygulamada insan hakları ve özgürlüklerin bir tek kişinin iradesinde olduğu bir sistemde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda; insan hakları ve özgürlükleri açısından günümüzdeki değerlerle kıyaslamak mümkün görülmemektedir.

3. 1925 Anayasası ve 1928 Anayasaları:

Arnavutluk'ta ilk Cumhuriyet Anayasası 1925 yılında çıkarılmıştır. Batı değerlerine öne alan bir anayasadır⁸. 1928'e gelindiğinde Kral Ahmet Zogu tarafından yeni bir demokratik monarşi anayasası daha çıkarılmıştır⁹. Kral Zogu'nun hazırlattığı her iki anayasa döneminde Arnavutluk ağırlıklı olarak İtalya'nın boyunduruğu altında olduğundan insan hakları ve özgürlüklere İtalyan

⁴ Arnavutluk Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirisini 27 Haziran 2000'de; Varşova/Polonya 'da; Birleşmiş Milletler Demokrasiler Topluluğuna Doğru Yöneticiler Konferansında (http://www.demcoalition.org/pdf/warsaw_turkish.pdf 10.06.2012); Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ise 13 Temmuz 1995'te (http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Konseyi 10.06.2012) kabul etmiştir.

⁵ Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania-European Historical Dictionaries, No.42, USA, 2004, s.217-218*; http://www.landofhumanrights.eu/eng/project/graz/postercampaign03/posters/bujari_text_tr.html 10.06.2012

⁶ Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk-Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, 1997, s. 93-94; Derek Hall, *Albania and The Albanians*, Newyork, 1994, s. 35-36.

⁷ Robert Elsie, a.g.e., s. 218; <http://www.ipls.org/services/others/chist.html>; Necip P. Alpan, *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avyonyalı İsmail Kemal*, Ankara, 1982, s. 15.

⁸ Owen Pearson, *Albania and King Zog, Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*, London, 2004, s. 240-241.

⁹ Joson Hunter Tomes, *King Zog of Albania*, Newyork, 2004, s. 145; <http://www.ipls.org/services/others/chist.html> 10.06.2012;

http://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Albania 10.06.2012.

Turkish Studies

penceresinden bakılmış bu sebeple de Zogu kendi vatandaşlarına söz konusu hak ve özgürlükleri uygulamaktan uzak kalmıştır.

II. Enver Hoca Döneminde Arnavutluk'ta İnsan Hakları

Enver Hoca döneminde ilk anayasa Yugoslav Anayasasından uyarlanarak 14 Mart 1946'da¹⁰, ikinci anaya ise 28 Aralık 1976'da kabul edilmiştir. 1946 anayasası Arnavutluk'a sosyalist ülke statüsü verirken 1976 anayasası daha merkezi ve daha ortak hareket etme imkânı veren bir anayasa olmuştur¹¹.

1. 1946 Anayasası ve 1976 Anayasaları

1.1. 1946 Anayasası: 1946'da ikinci cumhuriyet anayasası çıkmıştır. Batı düşüncesi ile hazırlanan bu anayasa komünist rejimi nitelenmemiştir¹². Söz konusu anayasanın en gerekli prensibi gücün halktan alındığı ve gücün yine halka ait olduğudur¹³. Anılan anayasa konuşma, basın, toplanma, din ve ibadet özgürlüğünü garanti etmiştir. Ayrıca özel mülk edinme hakkını tanımış, ırkçılığa karşı çıkmıştır. Kadın ve erkek eşitliğini de sağlamıştır¹⁴. Bununla birlikte bu anayasa büyük arazilerin, madenlerin, diğer tabii kaynakların, ulaştırma ve nakil araçlarının, radyo, bankalar vb. devletleştirildiğini ilan ederek söz konusu özgürlüklerin nasıl sağlanacağı konusunu başlangıçtan itibaren çıkmaza sokmuştur¹⁵.

1.2. 1976 Anayasası: Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin 1976'da yeni bir anayasası çıkmıştır¹⁶. Enver Hoca, Arnavutluk'ta 1976'de yeni ana yasayı onaylamadan önce halkın görüşüne başvurmuştur¹⁷. Söz konusu anayasa 28 Aralık 1976'da onaylanmıştır. Bu anayasanın aşağıdaki maddeleri insan hakları ve özgürlüklerle ilgili olarak tespit edilmiştir¹⁸. Bunlar; herkes kanun önünde eşittir (Md.40), vatandaş şahsi mülk edinme hakkına sahiptir (Md.50), sanatsal, edebi ve bilimsel çalışmalarda özgürlük devlet tarafından sağlanır, yazarların hakları kanunla korunur(Md.51), vatandaşların konuşma, basın, beyan verme özgürlüğü bulunmaktadır (Md.53), vatandaşlar siyasi derneklere üye olma hakkına sahiptir(Md.54), hiç kimse mahkeme kararı olmadan veya suçu ispat edilmeden tutuklanamaz, tutukluluk süresi özel bir durum olmaz ise üç günü geçemez (Md.55), hiç kimse mahkemede bizzat yargılanmadan ceza almaz (Md 56), hanenin dokunulmaz hakkı vardır, kanunda belirtilen halin dışında kimse başka bir şahsın hanesine izinsiz giremez (Md.57), kanunda yazılı halin dışında hiç kimsenin haberleşme özgürlüğü yok sayılmaz (Md.58), vatana ihanet çok ciddi bir suçtur (Md.62).

III. Arnavutluk 1946 ve 1976 Anayasalarının İHEB ve AİHS ışığında değerlendirilmesi ve Uygulamada Görülen Noksanlıklar

1946 anayasasının bazı maddeleri ile 1976 anayasasının 40,51,53,54, 56,57 ve 58'nci maddeleri Enver Hoca döneminde var olan ve dünyanın birçok ülkesi tarafından kabul gören İHEB ile AİHS'nin insan hakları ve özgürlüklerle ilgili maddelerinin bir benzerini kısmen de olsa karşılanmak üzere çıkarılmıştır. Ancak bu anayasalar her ne kadar kişi hak ve özgürlüklerini

¹⁰ Edwin E. Jacques, *The Albanians-An Ethnic History From Prehistoric Times to the Present*, Volume 2, North Carolina, USA, 2009, s. 433.

¹¹ <http://www.constitutionnet.org/en/country/constitutional-history-albania.10.06.2012>.

¹² Edwin E. Jacques, *The Albanians-An Ethnic History From Prehistoric Times to the Present*, Volume 2, North Carolina, USA, 2009, s. 433-434.

¹³ Stefanaq Pollo-Arben Puto, *The History of Albania from Its Origins to the Present Day*, London,1981, s. 250.

¹⁴ Owen Pearson, *Albania as Dictatorship and Democracy, From Isolation to the Kosovo War (1946-1998)*, London, 2006, s. 19-20.

¹⁵ *Ayın Tarihi*, Sayı:148, Ankara, (1-31 Mart),1946.

¹⁶ <http://www.ipls.org/services/others/chist.html>.

¹⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, "Arnavutluk 7'nci Kongresinde Ülkenin Yeni Anayasası da Tartışılacak", 24 Ekim 1976, s. 3.

¹⁸ <http://bjoerna.dk/dokumentation/Albanian-Constitution-1976.htm>. 10.06.2012.

gözeten maddeler içerse de gerek uygulamada ve gerekse aynı anayasaların bir başka maddesinde bu hak ve özgürlüklerin devlet tarafından kısmen ve tamamen kolayca kısıtlanmasına yönelik hususların olduğu tespit edilmiştir. Enver Hoca hazırlattığı anayasalarda genel olarak insan hak ve özgürlüklerini direkt sınırlayıcı maddeler koydurmaktansa anayasa maddelerindeki boşlukları görmeyi ve bunları kendi lehine kullanmayı bir yöntem olarak kullanmıştır. Örneğin söz konusu Anayasada *yabancı şirket ve tekellere iktisadi ödümler vermeyi kesinlikle yasaklar ve bu şirketlerin Arnavutluk'un iç işlerine karışmasına izin vermez* şeklinde maddeyi¹⁹. Arnavutların dış dünya ile temasının kesilmesi için yasal bir dayanak olarak değerlendirmiştir.

Enver Hoca dönemi İHEB ve AİHS'de geçen temel hak ve özgürlüklere ait on konu dikkate alınarak bu inceleme yapılmıştır. Bunlar;

1. Yaşam Hakkı (İHEB Md.3, AİHS Md.2)

Her iki bildiriye; herkesin yaşama hakkı ve kişi özgürlüğünün yasal güvencede olduğu belirtilmiştir. Enver Hoca'nın özellikle muhaliflerinin etkisiz hale getirilmesi için bu maddeyi genel olarak göz önüne almadığı tespit edilmiştir. Çünkü bu yıllarda Stalinist iktidara sahip olan Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya vb. gibi ülkelerde bu durum standart bir uygulama şeklinde ele alındığından Enver Hoca'da bu hususu dikkate almamıştır²⁰. Ayrıca Enver Hoca Arnavutluk'un ulusal lideri İskender Bey'den sonra ilk defa güçlü bir lider olarak iktidarı ele geçirmiştir. Bu güç Enver Hoca'ya daha iktidarının ilk yıllarından itibaren ön yargılı olarak insanların yaşama hakkına gereken önemi vermemesine vesile olmuştur.

Enver Hoca'nın iktidara geldiği ilk günden ölümüne kadar geçen sürede muhaliflerini tesirsiz hale getirmek, onların yaşam haklarını ellerinden almak için uyguladığı en genel yöntem ise söz konusu kişileri *düşman hesabına çalışan ajan, yani hain* olarak nitelendirmek ve bu insanlara verilen söz konusu suçu en ağır şekilde cezalandırmak olmuştur. Bu kapsamda; Enver Hoca daha 1946 anayasası çıkarılmadan önce de aynı önyargı ile başta din adamları olmak üzere bazı önemli şahısların idamına karar vermiştir. Nitekim 14 Şubat 1946'da; Rahip Anton Harapi ve Rahip Lef Nosi ile önceki başbakanlardan Maliq Bey Bushati askeri mahkeme tarafından ölüm cezası ile cezalandırılmıştır²¹.

Ayrıca 9 Temmuz 1946'da Belgrat kaynaklı bir haberde yabancı yardımıyla bir hükümet darbesi hazırlamaktan suçlu bulunan 27 Arnavut'tan dokuzunun Tiran Yüksek Mahkemesince ölüme mahkûm edildiği, diğerlerinin ise hapis cezalarına çarptırıldığı, ikisinin ise beraat edildiği bildirilmiştir²².

Tiran kaynaklı diğer bir haberde ise Tiran Yüksek Askeri Mahkemesi devletin güvenliğini ihlal ve casusluk suçu ile biri albay 7 kişi ölüm, 12 kişiyi de değişik cezalara çarptırıldığı öğrenilmiştir. Arnavutluk Ajansının bildirdiğine göre, mahkûmların Enver Hoca rejimi yıkmak ve kraliyet rejimini yeniden tesis etmek ve Amerika ile İngiltere lehine casusluk yapmakta olan gizli teşkilatın kurulmasından suçlu buldukları belirtilmiştir²³.

Bu durum anayasanın çıkmasından sonra da devam etmiştir. 1947'de Nako Spiru, 1949'da Koçi Xoxe, 1954'de Bedri Spahiu, 1974'de Bekir Balluku, 1983'de Haşhi Ljeshi vb. gibi kilit siyasi personel²⁴ göstermelik mahkemelerde yargılanarak etkisiz hale getirilmişlerdir²⁵. 13

¹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, "Arnavutluk'ta Yeni Anayasa Kabul Edildi", 22 Şubat 1977, s. 3.

²⁰ Andrew Baruch Watchel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul, 2009, s. 125-126.

²¹ Owen Pearson, *Albania as Dictatorship and Democracy, From Isolation to the Kosovo War (1946-1998)*, a.g.e.,s. 13.

²² *Ayın Tarihi*, Sayı:170, Ankara, (1-31 Ocak),1948.

²³ *Ayın Tarihi*, Sayı:177, Ankara, (1-31 Ağustos),1948.

²⁴ Arshi Pipa, *Albanian Stalinism: Ideo-Political Aspects*, USA, 1990, s. 77-79.

²⁵ Andrew Baruch Watchel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul, 2009, s. 125.

Ekim 1951 tarihli New York Radyo haberine göre; Arnavutluk'un totaliter zümre tarafından idare edildiğini, istenilen kimsenin derhal idam edilebileceğini veya ortadan kaldırılabildiğini belirtmiştir²⁶.

Enver Hoca'nın yaşam hakkını hiç saymasının en dikkat çekici örneğini ise Bayan Liri Lega'nın infazı oluşturmaktadır. Arnavutluk Komünist Partisi üst düzey yöneticilerinden olmasına rağmen Enver Hoca'nın yönetimden gitmesine yönelik Yugoslavya ile işbirliği yaptığı suçlaması ile hamile olduğu bilinmesine rağmen Bayan Liri Lega 1955'de infaz ettirilmiştir²⁷. Bunun yanında Enver Hoca'nın tüm dönemi boyunca kendisinden beklenenin çok ötesinde kadın haklarına önem vermesi ve bu konuda bir takım yenilikler yapması ise alışılmış kişilik yapısından sapma olarak düşünülmüştür²⁸.

2. İşkence yasağı (İHEB Md.5, AİHS Md.3)

Her iki bildiriye hiç kimsenin işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemlere tabi tutulamayacağı belirtilmiştir. Enver Hoca'nın işkenceye yönelik karnesinin de oldukça olumsuz bir seyir aldığı görülmektedir. Nitekim bu kapsamda; ülkesini dünyanın ilk dinsiz devleti ilan ettiği 1967 yılında koymuş olduğu dini yasaklara uymayanların tespitine yönelik çok sıkı kontroller yaptırdığı ifade edilmiştir. Bu kontrollerde; örneğin Müslüman dini için Ramazan ayında oruç tutanlara gündüz yiyecek veya domuz eti vererek yemelerini istemiş; bunu yapmayanların cezalandırılmasını sağlayarak manevi işkence yapmıştır²⁹.

Enver Hoca ayrıca rejime muhalif kişileri hukuk kökenli olmayan kişilerden oluşan düzmece mahkemelerde ceza almalarını sağlayarak bu insanları çalışma kamplarına gönderdiği belirtilmiştir. Bu kamplar her çeşit sağlığa uygunluk ve yaşama koşulundan uzak bir ortamdan meydana gelmiştir. Az yiyecek ve giysi verilen insanlar bu kamplarda çok çalıştırılarak maddi işkenceye maruz bırakılmışlardır³⁰.

Enver Hoca'nın işkence yöntemleri bununla da sınırlı kalmamıştır. Nitekim 08 Mart 1948'de Rahip Nikolle Deda'ya polis tarafından İşkodra'da ki evinden alınıp günlerce işkenceye maruz bırakıldıktan sonra acılar içinde kıvranır bir duruma gelmiş ve müteakiben de infaz edilmiştir³¹.

Enver Hoca döneminde Arnavutluk'ta şüpheliden bilgi elde etmek için işkence yapmak yaygın olarak kullanılan bir metodu oluşturmuştur. Bunun birçok örnekleri görülmüştür. Bir göçmeni konuşturmak için elleri ve ayakları bağlanarak bir buçuk ay tutulmuş, bu sürede kayış, bot vb. ile her gün iki üç saat dövülmüştür. Bir başkası ise zincire vurularak işkence görmüştür³².

3. Kölelik ve zorla çalıştırma(İHEB Md.4 ve Md.23, AİHS Md.4)

Her iki bildiriye, hiç kimsenin köle ve kul halinde tutulamayacağı ve hiç kimsenin zorla çalıştırılmayacağı ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamayacağı belirtilmiştir. Enver Hoca'nın bu konuda iki uygulama yaptığı görülmüştür. Birincisinde 23 Kasım 1941 yılında Kemal Stafa'ya

²⁶ *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, 1-31 Ekim 1951, Sayı:215.

²⁷ Owen Pearson, Albania as Dictatorship and Democracy, From Isolation to the Kosovo War (1946-1998), a.g.e.,s. 514.

²⁸ Ali Özkan, "Arnavutluk'ta Enver Hoca Dönemi Kadın Hakları", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Haziran 2012, s. 12-16.

²⁹ Georgia E. Beilmann, *Albania: Religion, Identity and Solidarity*, USA, December 2, 2005,s. 26.

³⁰ Edwin E. Jacques, a.g.e., s. 509; Owen Pearson, Albania as Dictatorship and Democracy, From Isolation to the Kosovo War (1946-1998), a.g.e., s.638.

³¹ Owen Pearson, Albania as Dictatorship and Democracy, From Isolation to the Kosovo War (1946-1998), a.g.e., s.273.

³² James S. O'donnell, *A Coming of Age Albania Under Enver Hoxha*,USA, 1999, s. 134.

Tiran'da kurdurduğu Arnavutluk İşçi Gençlik Birliği vasıtasıyla gençleri istem dışı olarak kara ve demiryolunda çalışmaya zorlamıştır³³.

İkincisi ise rejimine muhalif olduğu için suçlu bulunduğu kimselerin bir kısmının çalışma kamplarına gönderilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum 1967'de dinin yasaklanması karşısında Arnavut halkının gösterdiği tepki sonucu artış göstermiştir. Enver Hoca kararında ısrarcı olmuş ve bu konuda yapılan her şeyi cezalandırma yoluna gitmiştir. Nitekim 1980'de, Rahip Ndoc Luli, İşkodra'da yeni doğan yeğeninin çocuğunu vaftiz ettiği için yeğenini 8 yıl; kendisini ise ömür boyu hapis cezası ile cezalandırmıştır. Bu cezanın bir kısmı Ballsh çalışma kampında geçmiştir. Enver Hoca ayrıca 1966-1969 yılları arasında Çin'den aldığı ve Arnavutluk'ta uyguladığı *İdeolojik ve Kültür Devrimi* kapsamında bürokrasiyi kaldırma maskesi ile fikir adamı/yöneticiler ile işçiler ve kadın ile erkek arasındaki ücretleri çok yaklaştırmıştır³⁴. Bunu yaparken keyfiyetin hâkim olmuştur. Bir başka deyişle Enver Hoca'nın insanları yine köle gibi çalıştırmış ve düşük ücret vermiştir.

Arnavutluk'ta köle gibi çalıştırılan bir diğer sınıf da çiftçiler olmuştur. Arnavut çiftçisi kooperatiflerde çalıştırılmalarına genel olarak karşı çıkmışlardır. Bunun iki sebebi görülmüştür. Bunlardan ilki çiftçinin çalışma özgürlüğünü kaybetmesi, ikincisi ise ücretin çok az olmasıdır. Her iki durumda da kaybeden daima çiftçi olması ve anılan çiftçilerin rejime karşı gelmesi halinde kendilerini çalışma kamplarında buldukları görülmüştür³⁵.

4. Özgürlük ve güvenlik hakkı (İHEB Md.1 ve Md.3, AİHS Md.5)

Her iki bildiriye herkesin kişi özgürlüğüne ve güvenliğine hakkı olduğu ve söz konusu hakkın çok özel durumlarda ve yasada belirtilen yollar dışında hiç kimsenin özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağı açıklanmıştır.

Enver Hoca ülkesini İtalyan ve Alman işgalcilerden kurtarmış bir lider olarak Arnavut halkına özellikle ülkenin kurtuluş yıldönümlerinde; daimi olarak işgalcileri hatırlatmış ve bunlarla eş olarak hain ve işbirlikçileri de hedef göstermiştir. Hem işgalcilerin hem de işbirlikçi ve hainlerin ise ancak Arnavutluk Komünist Partisi vasıtasıyla bertaraf edileceğini propaganda vasıtasıyla halkına işlemiştir. Enver Hoca Arnavutluk'un düşmandan kurtuluşunun 20'nci yılında yapılan kutlamada halka hitaben yaptığı konuşmada özgürlük ve barışın sosyalizm ve devrimle gerçekleştirileceğini defaten tekrarlamıştır. Enver Hoca böylece Arnavut halkına başka bir ideolojik düşünce yapısının özgürlük ve barışı getirmeyeceğine inandırmaya çalışmıştır³⁶.

Gerçekte ise Josef Stalin'den daha Stalinist olduğu belirtilen Enver Hoca kişi özgürlüğü konusunda da oldukça başarısız bir görünüm sergilediği düşünülmüştür. Enver Hoca sosyalizme karşı siyasi düşüncüyü yasaklamıştır. Bununla birlikte şehir ve köye vatandaşın hükümet ve icraatlarını eleştirmesi için bir not tahtası astırmıştır. Ancak bu uygulama göstermelik bir çabadan öteye gidememiştir³⁷. Enver Hoca özgürlüğü ömür boyu izleyici ve savunucusu olduğu *Marksist-Leninist İdeoloji* nin uygulanması çerçevesinde ele almıştır. O'nun döneminde yurt dışına çıkmak mümkün olmamıştır. Arnavut makamları, halkın dünya ile temas kurmasını tamamen engellemişlerdir³⁸.

³³ An Outline of the PSR of Albania, (Çeviren: Gökhan S.), *Sosyalist Arnavutluk*, s. 39; *Portrait Of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tiran, 1982, s. 148; Elez Biberaj, *Albania-A Socialist Maverick*, USA, 1990, s. 62.

³⁴ Edwin E. Jacques, a.g.e., s. 485,509.

³⁵ Arshi Pipa, a.g.e., s.23.

³⁶ Enver Hoca, *Twenty Years Of New Socialist Albania*, Tirana, 1964, s. 9, 29, 34-35.

³⁷ Tom Winniffrith, *Perspectives on Albania*, Newyork, 1992.

³⁸ Serap Tamzaralı, "Arnavutluk", *TBMM Enformasyon Merkezi Bilgi*", Ankara, (Kasım)92-(Mart)1995, s. 50.

Arnavutluk'a kendi özel aracı ile 10 günlük gezi yapma fırsatı bulan Milliyet Gazetesi yazarı Necati Karakaya *Vize alıp girilse bile, şehirleri dolaşmak için yeni izinlere ihtiyaç vardır* diyerek Arnavutluk'ta seyahat özgürlüğünün ne derecede kısıtlandığını göstermiştir³⁹.

Enver Hoca Sovyet Rusya'nın gizli istihbarat örgütü KGB'ye benzer Arnavut SIGURUMI'yi kurdurmuştur. Toplum polisi ve yardımcı polislerden meydana gelen bu örgütün amacı parti ve hükümeti muhaliflerden korumaktır. Bu gizli polis örgütünün sayısı hakkında gerçek bilgiye sahip olunamamıştır. Bu sayının 13.000 civarında olduğunu ifade edenler olmuştur. Tüm ülke SIGURIMI ağı ile örülmüştür. Bu örgüt Arnavutların yabancılarla irtibatına müsaade etmemiştir. Diğer komünist ülkelerde olduğu gibi kişinin özgürlüğü ve güvenliği bu örgütün vereceği kararlar orantılı olarak değişmiştir⁴⁰.

29 Kasım 1956 tarihli Belgrat kaynaklı bir habere göre, Arnavutluk'ta yapılan bir merasim sırasında hükümetten odun ve kömür talep eden işçilerle zabıta kuvvetleri arasında bir çarpışmanın cereyan ettiği ve bu olayda polisin halkın üzerine ateş açarak birkaç kişinin ölümüne sebep olduğu belirtilmiştir⁴¹.

Enver Hoca döneminde şarkıcı Tonin Şara *Her şey baharın geldiğine işaret ediyor ancak ben inanmadım*⁴² dediği, gençlerin ise halk müziği yerine yabancı ve hafif müzik dinledikleri için Arnavutluk Ceza Kanunu'nun 48'inci maddesine göre idam edildikleri belirtilmiştir. Halkta bir kuşku oluşmaya başlamış ve ihbarcılık artmıştı. Herkes birbirlerinden şüphe eder olmuştu. Dünyanın en diktatör ve baskıcı rejimlerinden birisini uygulayan Enver Hoca, ülkesinde demokratik liderlerin ve düşünürlerin ortaya çıkmasını da engellemiştir⁴³.

Özgürlüğü kısıtlananlardan en yoğun olan sınıf aydın ve yazarlar ile onların aileleri olmuştur. Bu kapsamda Elez Hysn Biberaj'ın ailesi gördüğü baskıdan dolayı Arnavutluk kuzeyinde bulunan Tropoja'dan Karadağ'a kaçmıştır. Elez Biberaj ailesinin Arnavutluk'a dönme imkânını göremeyince de Amerika'ya ailesi ile birlikte iltica etmiştir. Bu şekilde iltica edenler arasında 1946'da tutuklanıp 10 yıl hapis yattıktan sonra önce Yugoslavya'ya daha sonra da Amerika'ya iltica eden yazar Arshi Pipa'da bulunmaktadır⁴⁴.

Enver Hoca halkını kendisinin özgürlüğe kavuşturduğunu, bu özgürlüğün önünde sürekli tehditler bulunduğunu her fırsatta ifade etmiştir. Özellikle Çekoslovakya'nın 1968'de Ruslarca işgali üzerine, aynı şeyin başına geleceğinden çekinen Enver Hoca, "*Bunker*" (*Korugan*)lerin yapımını emretmiş ve ülkenin her yerine binlerce "*Bunker*" yapılmıştır. Aslında bu bunkerlar Enver Hoca'nın korku dünyasının en temel simgelerini teşkil etmiştir. Sürekli göz önünde bulunan söz konusu bunkerlar Enver Hoca'nın bir noktada gücünün hatırlatıcısı olarak yansıtılmak istenmiştir⁴⁵.

5. Adil yargılanma hakkı (İHEB Md.8 ve Md.10, AIHS Md.6)

Her iki bildiriye, herkes, gerek medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili konularda, gerek cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar hususunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş

³⁹ *Milliyet Gazetesi*, 29.11.1973.

⁴⁰ Anton Logoreci, a.g.e., s.192.

⁴¹ *Aynı Tarihi*, Sayı:276, Ankara, (1-31 Ocak),1956.

⁴² Özgür Atanur, "Bilinmeyen Yönleri ile Enver Hoca'nın Arnavutluk'u" *Nokta Dergisi*, Yıl:17, Sayı:848, s. 62.

⁴³ Sokol Brahaj, "Enver Hoca Döneminde Arnavutluk (1944-1985)", *Balkan Günlüğü*, 26 Ocak 2010, s. 7.

⁴⁴ Robert Elsie, a.g.e., s.60-61, 335-336.

⁴⁵ Faik Bulut "Arnavutluk Kartallar Ülkesi", *Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, Sayı 122, İstanbul, (Mayıs), 2003, s. 76.

bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından yargılanma hakkına sahip olduğu; ayrıca bir suç ile itham edilen herkesin, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar suçsuz sayılacağı bildirilmiştir.

Enver Hoca döneminde yargı hiçbir zaman bağımsız olmamıştır. Enver Hoca ve Arnavutluk Komünist Partisi kendilerine ve komünist idareye yönelik her çeşit fikrin karşısında olmuşlardır. Şüpheli veya sanık durumunda olan şahısların adil yargılanma hakları ellerinden alınmıştır. Şüpheli veya sanığa iki çeşit ceza verilmiştir. Bunlardan hafif olanı çalışma kamplarına gönderilmesi, ağır olanı ise ölüm veya uzun süreli hapis cezaları olmuştur. 40 yıl boyunca adil yargılanma hakkından mahrum olan Arnavutluk vatandaşı, bu yüzden demokratik düzeni kazanmasından sonra bile bu hakkını kullanmak ve savunmaktan hep uzak kalmıştır.

Bugün Arnavutluk'un Avrupa İnsan Hakları Karnesi arzu edilen seviyede değilse; bunu Arnavutluk'un 1912'de bağımsızlığını kazandığı günden bugüne kadar ülkeyi idare eden siyasi otoritelerin gerçek anlamda adil yargılanma hakkının ihlallerinin sonucunda aranmalıdır.

Bu kapsamda; Enver Hoca'nın insan hakları ve özgürlükler konusunda en zayıf karneyi adil yargılanma hakkındaki uygulamaları teşkil etmiştir. Enver Hoca öncelikle mahkeme heyetini oluştururken konusunda ehil olmayan kimselere sıklıkla yer vermiştir. Bununla kalmayıp kendi dikta yönetimine fikir, söz veya eylem ile karşı çıkan herkesin, en yakın çalışma arkadaşı bile olsa adil olmayan bir yargılama ile cezalandırılmasını sağlamıştır.

Yargı tamamı ile kendisinin veya Arnavutluk Komünist Partisi'nin etkisi altında gerçekleşmiştir. Arnavut halkı Enver Hoca ile Arnavutluk Komünist Partisi'ni her zaman birlikte düşünmüşlerdir. İnsan haklarının ve ülkede huzurun en önemli göstergesini; yani adil yargılanma hakkını hiçe saymakta asla tereddüt göstermeyen Enver Hoca bu noktada Arnavutluk'un geleceği olarak kabul edilen birçok kilit personelin hak etmediği cezalar almasına vesile olmuştur. Bu çerçevede; adil yargılanmadan ceza alanların listesi oldukça kabarıktır. Bu konuda hazırlanan çizelge aşağıda sunulmuştur⁴⁶.

Arnavutluk'ta Komünist Partinin Temizlik Harekâtı Çizelgesi

Dönem	Yıl	Birey, Gruplar	İdeolojik Yönelim
Yugoslavya Etkisinde (1941-1948)	1943	Sadık Premte, Anastas Lulo	Belirsiz
	1943	Ymer Dishnica,	Batı Yanlısı
	1944	Mustafa Gjinishi	Batı Yanlısı
	1946	Sejfulla Maleshova	Batı Yanlısı
	1947	Nako Spiru	Tarafsız
	1948	-----	-----
Sovyet Etkisinde (1949-1960)	1949	Koçi Xoxe, Pandi Kristo, netsi Kerenxhi, kristo Themelko Abedin Şehu, Niazi Islami	Yugoslav Yanlısı
	1950	Gjin Marku, Beqir ndou	Yugoslav Yanlısı
	1950	Tuk Jakova, Theodar Ileba, Manol Konomi	Belirsiz
	1951	Nexhip Vinçani	Bağımsız
	1952	Tuk Jakova, Bedri Spahiu	Belirsiz
		Tirana Section Grup	
	1953-54	Lira Gega, Dali Ndreu	
1955	Panajot Plaku	Bağımsız	

⁴⁶ Arshi Pipa, *Albanian Stalinism: Ideo-Political Aspects*, USA, 1990, s. 78.

	1956 1956 1957 1959 1960 1961	Teme Sejko, Tahir Demi Koço Tashko, Liri Belishova Maço Çomo	Karışık Sovyet Yanlısı Yugoslav Yanlısı Bağımsız Sovyet Yanlısı Sovyet Yanlısı
Çin Etkisinde (1961-1978)	1962-1971 1973 1974 1975 1975	Fadil paçrami, Todi Lubonja Beqir Balluku, Petrit Dume, Hito Çako Abyl Kellezi, Koço Theodosi, Kiço Ngjela Pirro Dobbiba, Thoma Deliana	Batı Yanlısı Bağımsız Bağımsız Belirsiz
Yalnızlık Politikası Uygulandığı Dönem(İzola Edilmiş) (1978-1985)	1977-1982 1982-1983 1983	Mehmet Şehu, Fiqret Şehu, Feçor Şehu, Kadri Hazbiu, Netsi Nase, Llambi Ziçishti Haxhi Lleshi	Bağımsız Bağımsız

Arnavutluk'ta yargı sisteminin işleyişi ile diğer bir örnekte bir mahkûmun ifadesinde kendini göstermiştir. Söz konusu mahkûmun ifadesinde kendisinin şahide soru sormasına müsaade edilmediği, itirazının kabul edilmediği ve kendisine *Otur yerine ve sessiz ol. Biz sizden daha iyi biliyoruz* şeklinde beyanda bulunulduğu belirtilmiştir. Bu anlayış sayesinde Enver Hoca döneminin sonunda 1985 yılında Arnavutluk'ta; yaklaşık 32.000 kişinin hapisanelerde bulunduğu görülmüştür⁴⁷.

Enver Hoca komünizmin ancak güç ile elde edileceğine inanmıştı. Bunun için sürekli güçlü olmayı düşünmüş ve kendisini yönetimden uzaklaştıracağına inandığı kişilere karşı adil yargılanma usulüne hiçbir zaman gitmemiştir⁴⁸.

6. Cezaların yasallığı (İHEB Md.3, AİHS Md.7)

Her iki bildiri de hiç kimsenin, işlendiği zaman ulusal ve uluslararası hukuka göre bir suç sayılmayan bir fiil veya ihmalden dolayı mahkûm edilemeyeceği; yine hiç kimseye, suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha ağır bir ceza verilemeyeceği belirtilmiştir.

Enver Hoca cezaların yasallığını bozma konusunda Rus lider Josef Stalin'i aratmadığı belirtilmiştir. Enver Hoca bu kuralı ihlal etmemek için özellikle suni olarak iç ve dış tehdit oluşturmuş, söz konusu tehdidin bertaraf edilmesi için vatandaşı *Marksist-Leninist İdeoloji* ve *Stalinist* uygulama yapmaya zorlamıştır. Bu konuda gerek kendisinin ve gerek Arnavutluk

⁴⁷ James S. O'donnell, a.g.e.,s 131,134.

⁴⁸ Harry Hamm, *Albania-China's Beachhead in Europe*, Newyork, 1963, s. 81.

Komünist Partisi prensiplerine uymayanları ise mevcut yasalarda belirtilenlerin dışında ceza verilmesini sağlayarak cezaların yasallığı ilkesine uymamıştır.

Nitekim Arnavutluk anayasasının 53'üncü maddesinde Arnavutluk İşçi Partisi, sosyalist ekonomi ve devleti yavaş yavaş yok etmeye çalışmak veya niyet etmenin on yıldan aşağı olmamak üzere hapis veya ölüm cezası ile cezalandırılmasını bildirmiştir. Bunun belirlenmesi ise tamamı ile komünist idarenin keyfi kararına kalmıştır. Eylemin niyet halinde olması durumunda bile şüphelinin/sanığın ağır bir şekilde cezalandırılmasının kanun maddesine dâhil edilmesi ile Enver Hoca tarafından yapılan işleme bir nevi yasallık getirilmek istenmiştir⁴⁹.

Enver Hoca dikta yönetiminde *vatan haini, işbirlikçi, komünist düşmanı olmak* alınacak cezaların yasallığı hususunu tamamen ortadan kaldıran bir suçlama tekniği olarak sıkça kullanılmıştır. Enver Hoca'nın cezaların yasallığı konusunu; en fazla düşünce, din ve vicdan hürriyetlerine yönelik suçlamalarda bozmuştur. Bu kişilerin başında da aydınlar ile din adamları gelmektedir. Din adamlarını sahip olduğu kaynaklardan, kurumlardan, programlardan, kilise veya ibadet yerlerinde serbest hareket etmesinden men eden yönetim bu sefer direkt olarak din adamlarına yönelmiştir. Onları küçük düşürmek için boyunlarına asılan ve üzerinde *insanlara karşı günah işledim* diye yazı bulunan elbiseler giydirerek sokak ve genel tuvaletler temizletilmiştir⁵⁰.

Enver Hoca özellikle siyasi mahkûmlara çalışma kamplarında uzun süre çalışma cezası vermiştir. Bu kapsamda, Arnavutluk'un kuzeyinde yaşayan asıl mesleği öğretmen olan şahıs 1974-1983 yılları arasında Spaç'ta (Kuzey Arnavutluk'ta) çalışma kampında mahkûmiyetini tamamladıktan sonra köyüne döndüğünde bir takım haklardan hala mahkûm olduğunu görmüştür. Tüm özel haklarını yitirmiştir. Kızının düğününe, babasının cenaze törenine komşuları gelmemiştir. Ceza bununla kalmamış çocuklarının öğrenim görmesi bile engellenmiştir. Enver Hoca cezaların usulsüzlüğüne sadece verdiği ceza ile değil o cezanın infaz edilmesinden sonra da devam ettirmiştir. Bu durumu gören Arnavut halkının politik olarak sinmemesi mümkün görülmemiştir⁵¹.

7. Özel ve aile hayatının korunması (İHEB Md.12, 16 ve Md. 25, AİHS Md.8)

Her iki bildiriye, herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Özellikle ülkenin bir tehdide maruz kaldığı ve bu tehdidin ise ancak kendisinin kurduğu sistemle mümkün olacağı hususunu gündeme getirip bu ilkeyi sıkça ihlal etmiş veya ihlaline müsaade etmiştir. İlave olarak iç ve dış tehdit konusunda; Enver Hoca radyo, televizyon ve basın vasıtasıyla hayli propaganda yapmıştır⁵². Bunu yaparken de orduyu ve gizli polis örgütü SIGURUMI'yi kullanmıştır.

Enver Hoca bir polis devleti oluşturmuştur. Halk bu polis örgütünden oldukça korkmuştur. Korkularının özünde bu örgütün kendilerini rejime bağlı olmadıklarına dair ispiyon etmesi yatmaktadır. SIGURUMI şüpheli tanısıyla tutuklanan kimselere işkence yaparak kişiyi suçlu olduğuna dair itiraf etmeye zorladığı, bu durum karşısında vatandaş sırf bu işkence ve baskıdan kurtulmak için yalan yere beyan verdiği ifade edilmiştir⁵³.

Enver Hoca kişinin özel ve aile hayatına müdahaleyi adeta bir hak olarak gören bir anlayışı tüm iktidarı süresince sürdürmüştür. Sadece siyasi kişileri değil aynı zamanda kendisine karşı olan herkesin cezalandırılmasını sağlamıştır. Katolik din adamı ve yazar olan Frano İllia'da

⁴⁹ James S. O'donnell, a.g.e., s.131.

⁵⁰ Edwin E. Jacques, a.g.e., s. 250.

⁵¹ Clarissa De Wall, *Albania Today-A Portrait of Post-Communist Turbulence*, London,2005, s. 23.

⁵² James S. O'donnell, a.g.e., s. 201-202.

⁵³ Edwin E. Jacques, a.g.e., s 526.

bunlardan birisidir. İşkodra'da Enver Hoca döneminde Vatikan'a casusluk yaptığı gerekçesi ile on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır⁵⁴.

Ayrıca 30 Ağustos 1948 tarihli Belgrat kaynaklı bir habere göre ise Enver Hoca'nın Yugoslav temayülü Arnavut unsurların temizlenmesini emrettiği ve bu şüpheli şahısların Tiran civarında bulunan yer altı hapisanelerine konulduğu ve dış dünya ile görüşürülmediği belirtilmiştir⁵⁵.

Enver Hoca Arnavut vatandaşın özel hayatına çok karışmıştır. Zorunlu sakal tıraşı yaptırması bunun en belirgin örneğini oluşturmaktadır. Bir başka örnek de yurttaşların ad ve soyadlarını politik, ideolojik ve ahlaki açıdan uygun bulmama gibi nedenlerle değiştirmesidir⁵⁶.

8. Düşünce, ifade, vicdan ve din özgürlüğü (İHEB Md.18,19; AİHS Md.9,10)

Her iki bildiriye, herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmiştir. Enver Hoca'nın kendisi Bektaşi bir aileden gelen bir Müslüman olmasına rağmen iktidara gelmek için seçmiş olduğu *Marksist-Leninist İdeoloji* ve Sovyet lideri Josef Stalin'in prensipleri doğrultusunda düşünce, ifade, din ve vicdan özgürlüğüne hep karşı gelmiştir. O'nun düşüncesinin mimarı olan Marks ve Lenin, sınıf devriminin önündeki tek engelini din olduğuna inanmışlardı⁵⁷. Enver Hoca da bu düşünceye tamamiyle katılmış ve dinin yasaklanması için elinden geleni yapmıştır. Enver Hoca dini yasaklamakla bundan sonra Arnavutluk toplumunun bilimsel materyalist dünya görüşünün ilelebet karakteri olacağını düşünmüştür⁵⁸. Aslında Enver Hoca'nın din düşmanlığının temelini Ahmet Zogu atmıştı⁵⁹. Bununla birlikte Enver Hoca Sovyetler Birliğinden kopup Çin Halk Cumhuriyetine yaklaşması sonucu Çin'den ithal ettiği *Kültür Devrimi* ve söz konusu devrimin Arnavutluk'ta ki uygulaması ise din düşmanlığının en üst seviyesini oluşturmuştur⁶⁰.

29 Ağustos 1949 tarihli Cumhuriyet gazetesi yazarı Ömer Rıza Doğrul *Enver Hoca'nın Arnavutluk'u* adlı yazısında Arnavutluk'ta bütün hürriyetlerin çiğnenmekte olduğu, Enver Hoca'nın halkı ezip geçtiğini belirtmiştir⁶¹. Hâlbuki Arnavutluk bağımsızlığını kazandığı ilk günlerden sonra Türkiye'de meydana gelen her gelişmeyi takip eden bir ülke olmuştu. Bu kapsamda; Arnavutluk Ergeri (Gjirokastra) da yayımlanan *Demokrasiya* adlı gazetesinin 22 Mart 1932 tarihli *İyi Türkiye* başlıklı bir makalede Kemalist Türkiye övülmüş, Atatürk'ün yeni Türkiye'sine taptıklarını ifade etmiş, bu gelişmeyi anlamayan vatandaşlarını da eleştirmiştir⁶². Arnavutluk tarihi ile dost ve komşu ülke tarihlerini çok iyi bilen Enver Hoca sınıf ideolojik farklılıktan dolayı 500 yıl kader birliği ülkenin anayasalarını bile inceleme gereği duymamıştır. Enver Hoca'nın bu düşüncede olmasına bir bakıma Türkiye'de komünizm ideolojisine bakış açısının da etken olmuştur. Çünkü bir yandan Türkiye'de komünist olanların hususi mahkemelerde yargılanması, milli eğitime giren komünist düşünceli öğretmenlerin tavsiyesi gibi tedbirlerle komünizmin Türkiye'de taban bulması önlenmeye çalışılırken diğer yandan Marksist-Leninist düşünceyi benimsemiş Enver Hoca'nın bu durumda Türkiye'yi kendine yakın görmesi mümkün olmamıştır⁶³.

⁵⁴ Robert *Elsie*, a.g.e., s. 191.

⁵⁵ *Ayin Tarihi*, Sayı:177, Ankara, (1-31 Ağustos),1948.

⁵⁶ Misha *Glenny*, *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler* (Çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul, s. 449,453.

⁵⁷ Edwin E. *Jacques*, a.g.e. s. 447.

⁵⁸ Sokol *Brahaj*, "Arnavutların Din Anlayışı", *Balkan Günlüğü*, 04 Nisan 2009, s. 4.

⁵⁹ **Mustafa Necati Özfatura**, "Tarihten Günümüze Arnavutluk ve Gerçekler", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II*, **S. 16, Yıl 3, Ankara, (Temmuz-Ağustos), 1997, s. 1854.**

⁶⁰ *Ulus Gazetesi*, 22 Ağustos 1969, s. 3; *Ulus Gazetesi*, 16 Eylül 1969, s. 3.

⁶¹ *Ayin Tarihi*, Sayı:189, Ankara, (1-31 Ağustos),1949.

⁶² BCA, Fon Kodu:03010, Kutu No:233,Dosya No:570, Belge No:19.

⁶³ *Hürriyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1950, s. 1.

Enver Hoca 8 Kasım 1970'de Birinci Lenin Parti Okulu'nun 25. Yıldönümünde yaptığı konuşmada *Dinden bütün benliğimizle nefret ediyorduk, çünkü halkımızın devrimci pratiği ülkedeki feodallerin, burjuvaların ve bizi ezen yabancıların desteklediği dini doktrinlerin gerici ve halk düşmanı yüzünü bize açıkça göstermiştir* şeklinde görüşlerini bildirmiştir⁶⁴. Ayrıca eğitimin, kültür ile sanatın icrasında da aynı düşünceyi esas olarak almıştır⁶⁵.

Enver Hoca din, vicdan, düşünce ve fikir özgürlüklerine en fazla karşı çıktığı zamanlar Çin Halk Cumhuriyeti'nden ithal ettiği *İdeoloji ve Kültür Devrimi* süresince olmuştur. Bu devrimi kendisine ve partisine karşı olanların etkisiz hale getirilmesi için kullanmıştır. El atmadığı hiçbir sınıf, hiçbir fikir kalmamıştır⁶⁶.

Bu kapsamda; dini özgürlüğün kısıtlanması yönünde daha ileri adımlar atmıştır. Çünkü O, dinin bir afyon olduğunu ve kendi yapacakları işlerde engelleyici rolü olacağı ön yargısını tüm yaşamı boyunca sürdürmüştür. Bu kapsamda; Arnavutluk'u dünyanın ilk dinsiz devletlerinden biri yapacak kadar ileri gitmiştir. Din ve vicdan özgürlüğünü dile getirenler Rus lider Josef Stalin'den daha ağır cezalar vermiş veya verilmesini sağlamıştır. Bu kapsamda; Arnavutluk'ta 200 Katolik din adamından 100'ü ölüm cezası ile infaz edilmiş, 60'ı uzun süreli hapis cezasına çarptırılmıştır. Rahip Shtjefen Kurti, Lushnja'da bir çocuğu vaftiz ettiği için kurşunlanarak öldürülmüştür⁶⁷. Arnavutluk Komünist Partisi kuralına uymayan din adamları ise *halk düşmanı* olarak adlandırılmıştır⁶⁸. Enver Hoca dikta yönetiminde istediği insanı *vatan haini* kabul ederek asılmasına veya mahkûm etme yoluna, bazılarını da af etme yoluna gitmiştir⁶⁹.

Enver Hoca kendi yönetimine karşı olan Arnavut Sünni Müslüman dini liderlere karşı da çok acımasız davranmıştır. Bu kapsamda; 02 Ocak 1951'de; Vlora Müftüsü öldürülmüş; İşkodra Müftüsü Hafız Şerif Dibra Stalin heykeli önünde kafası aşağıya ayaklarından bağlanmak suretiyle işkence görmüştür⁷⁰.

Sosyalist programda *Kültür Devrimi* çerçevesinde, Arnavutluk, *dünyanın ilk ateist devletlerinden biri* ilan edilmiştir. Tüm dinlerle birlikte Bektaşilik de yasaklanmış, tekkeler kapatılmış, birçok baba ve derviş tutuklanıp hapislere atılmıştır. Bu durumda Bektaşi din adamları yer altına çekilmiş, bazıları da görevlerini gizli yapmak zorunda kalmışlardır⁷¹. Yine 23 Mart 1947 tarihinde Belgrat kaynaklı bir habere göre; Arnavutluk Parlamentosu üyelerinden Bektaşi tarikatına mensuba iki kişinin dini ihtilaflar sebebiyle öldürüldüğü bildirilmiştir. Bu kişilerin Albay Foya Martenşi ile Albay Derviş olduğu da ilave olarak ifade edilmiştir⁷².

Enver Hoca rejimi, dini cemaat önderlerinden sadece hükümet uygulamalarında değil, aynı zamanda dış politikada da desteklerini istemiştir⁷³.

Arnavutluk'un 1976 anayasası 53'üncü maddesi ile vatandaşın konuşma, basın, toplanma, dernek kurma hakkı verirken; 39 madde ile bu hakların ancak sosyalist idarenin kurallarına

⁶⁴ Enver Hoca, *Marksist-Leninist Teoriye Devrimci Pratikte Sımsıkı Birleştirerek Öğrenelim*, Ankara, 1975, s. 6.

⁶⁵ *History of the Party of Labour of Albania (1966-1980)*, Tiran, 1981, s. 27; *Albania, the Most Successful County in Europe*, London, 1976, s. 19.

⁶⁶ Elez Biberaj, *Albania-A Socialist Maverick*, USA, 1990, s. 25.

⁶⁷ Miranda Vickers, *The Albanians -A Modern History*, London-Newyork, 1995, s. 195.

⁶⁸ Mark J. Hurley, "Albania, The Church Triumphant in Ruins", *America*, February 20, 1993, USA, s. 4-5.

⁶⁹ *Aydın Tarihi*, 1-30 Eylül 1946, Sayı:166.

⁷⁰ Owen Pearson, *Albania as Dictatorship and Democracy, From Isolation to the Kosovo War (1946-1998)*, a.g.e., s.418.

⁷¹ **Faik Bulut, "Arnavutluk Bektaşileri", *Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, Sayı 128, (Kasım), İstanbul, 2003, s. 58.**

⁷² *Aydın Tarihi*, Sayı:160, Ankara, (1-31 Mart),1947.

⁷³ Murat Küçük, *Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik*, Bir Nefes Balkan, İstanbul, 2005, s. 114.

Turkish Studies

uygunluğu zorunlu kılınmaktadır. Bu durum ise komünist idarenin söz konusu hakların sınırlandırılması veya tamamen kaldırılmasına yasal olarak zemin hazırlamaktadır⁷⁴.

Enver Hoca kişilik olarak ön yargılı, sabit fikirli, kimseye güvenmeyen ve sürekli iktidarda kalmak için her çeşit yöntemi deneyen bir diktatördür. Enver Hoca'nın ifade özgürlüğünün esasında kendisine, Arnavutluk Komünist Partisi ve mevcut iktidara karşı olmadıkça farklı fikirlere açık olduğunu belirtmiştir. Fikrini serbestçe açıklamak cesaretini gösterenler ya Arnavutluk'tan Amerika başta olmak üzere diğer ülkelere kaçmışlar ya da Enver Hoca tarafından tutuklanarak bazen mahkeme kararı ile bazen de mahkeme kararı olmadan cezalandırılarak etkisiz hale getirilmişlerdir.

Enver Hoca Arnavut vatandaşların diğer ülkelerden etkilenmemesi için yurt dışına giriş ve çıkışa devlet kontrolü getirmiştir. Yabancıların Arnavutluk'a giriş-çıkışı da Enver Hoca'nın kontrolündedir. Devlet radyo, televizyon ve basın tamamı ile iktidarın kontrolünde olmuştur. Enver Hoca döneminde herkes ya parti çizgisini takip edecek ya da yok olacak şekilde bir ortam oluşturulmuştur. Hiçbir serbest fikir hoşgörü ile karşılanmamıştır⁷⁵. Bir başka deyişle Enver Hoca dönemi Arnavutluk'ta ifade özgürlüğü hemen hemen hiç yaşanmamıştır. Enver Hoca kendisine yönelik dini ve diğer karşı hareketleri önlemek çok değişik tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden ilginç olanı komünist mahkemelerce verilecek kararların temyize gidemeyeceği olmuştur⁷⁶.

Enver Hoca döneminde ülkede özel veya özerk gazeteciliğe izin verilmediği gibi basının tamamen Arnavutluk Komünist Partisi çizgisinden gitmesi sağlanmıştır⁷⁷.

9. Dernek kurma ve toplantı özgürlüğü (İHEB Md.20; AİHS Md.11)

Her iki bildiriye, herkesin asayışı bozmayan toplantılar yapmak, dernek kurmak, ayrıca çıkarlarını korumak için başkalarıyla birlikte sendikalar kurmak ve sendikalara katılmak haklarına sahip olduğu bildirilmiştir. Enver Hoca döneminde kurulan tüm dernekler (Demokratik Cephe, Arnavutluk Kadın Birliği, Arnavutluk İşçi Gençlik Birliği vb. gibi) devletin onayı ile kurulmuştur. Devletin gösterdiği ilkelerin dışına çıkma imkânı bulamamıştır. Enver Hoca gençlerin militan olarak yetişmesine büyük önem vermiştir⁷⁸.

Dernek kapsamında işçilerin sendika hakkı hiçbir zaman sağlanamamıştır. Çünkü Enver Hoca iktidarda kalması için Arnavutluk Komünist Partisi'ni her zaman yetkili kılmıştır. Bir bakıma parti Enver Hoca için; Enver Hoca'da parti için çalışmıştır.⁷⁹ Enver Hoca Arnavutluk Komünist Partisi için her fırsatta olumlu propaganda yapmış ve halkına tüm zaferlerinin kaynağını Parti olarak göstermiştir⁸⁰. Ancak Enver Hoca'nın iktidarda kalmak için Arnavut halkını açık bir cezaevinde yaşamaya mahkûm etmiştir⁸¹. Bu durumu, 29 Ağustos 1949 tarihli Cumhuriyet gazetesi yazarı Ömer Rıza Doğrul'un *Enver Hoca'nın Arnavutluk'u* adlı yazısında Arnavutluk'ta başta din ve vicdan özgürlüğü olmak üzere bütün hürriyetlerin çiğnendiğini ifade etmiştir⁸².

⁷⁴ James S. O'donnell, a.g.e., s. 129.

⁷⁵ Lou Giaffo, *Albania- Eye of the Balkan Vortex*, USA, 1999, s. 428.

⁷⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 09 Mart 1951, s. 3.

⁷⁷ Bülent Bilmez, "Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basınına Şemsettin Sami Frasherî İmajı", *Balkarlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğler*, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003, İstanbul, 2006, s. 91.

⁷⁸ **Ramiz Alia, Our Enver, Tiran, Albania, 1988, s.103.**

⁷⁹ Ramiz Alia, *Enver Hoxha (1908-1985)*, Albania, s. 211.

⁸⁰ Enver Hoca, *Sosyalizm Yolunda Mücadele ve Zaferle Dolu Yirmibeş Yıl*, Ankara, 1971, s. 93.

⁸¹ *Ulus Gazetesi*, 20 Nisan 1969, s. 1.

⁸² *Ayın Tarihi*, Sayı:189, Ankara, (1-31 Ağustos),1949.

10. Ayırıcılık yasağı (İHEB Md.1,2; AİHS Md.14)

Her iki bildiride hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayırıcılık yapılmadan sağlanacağı ifade edilmiştir.

Arnavutluk etnik olarak dünyadaki nadir homojen ülkelerden biridir. Nüfusunun yaklaşık % 97,8 Arnavut, % 2'si Yunan, % 0,2'si ise Makedon, Ulah, Roman, Sırp ve Bulgar'dır⁸³. Enver Hoca 2'nci Dünya Savaşı süresince Alman işgalcilere karşı Yunanlı komünistlerle birlikte hareket etmiştir. Arnavutluk'un kuruluşunun ilk yıllarında Arnavutluk'ta ki Ortodoks Cemaati din birliğiyle Yunanlıların ve Patrikhanenin az çok nüfusu altında bulunmaktaydı. Yunanlılar ırk birliği derecesinde gördükleri kilise bağdaşlığından istifade etmek ve böylece bir gün Arnavutluğu ele geçirmeyi emel edinmişlerdi. Bu düşüncenin neticesinde Arnavut Ortodoks Kilisesi 13 Şubat 1929 tarihinde istiklalini ilan etmiş ve Fener Rum Patrikhanesi ile ilişkisini kesmişti⁸⁴.

Ancak Enver Hoca Yunanlıların Ortodoksları etkilemeye devam edeceği düşüncesi taşıdığından bu konuda Ortodoks Yunan azınlıklara hiçbir şekilde siyasi olarak örgütlenme hakkı tanımamıştır. Enver Hoca 1967'de Arnavutluk'ta din yasak etmesinin ardından ise tüm Arnavutlar gibi Yunanlı azınlık da dini özgürlüğünü yitirmiştir⁸⁵. Bununla birlikte; Enver Hoca Yunanlı komünistlere devlet kademelerinde önemli görevler vermiştir. Bunlardan en önemlisi yakın çalışma arkadaşı Spiro Koleka'dır⁸⁶.

Bununla beraber kendi döneminde söz konusu Yunan azınlık ilkokul dördüncü sınıfa kadar Yunanca eğitim görmüştür. Sadece Gjirokaster'de bir Yunan azınlık okulları için öğretmen yetiştiren bir kolejin varlığına müsaade edilmiştir⁸⁷.

Enver Hoca hak ve özgürlükler kapsamında sadece azınlıklara değil tüm Arnavutlara da ayırım yapmıştır. Birinci sınıf Arnavutluk Komünist Partisi' (AKP)'dir. Bu parti mensuplarının dışında olanlar konumlarına göre sınıflanmışlardır. Devlette en önemli görevleri Arnavutluk Komünist Parti üyelerine vermiştir. Nitekim bu durumu Arnavutluk Komünist Partisi'nin 7'inci Kongresinde Enver Hoca açıkça kendi devrimlerini gerçekleştirme ve sosyalizmi kurma yolunda Parti'nin öncü olduğunu belirterek ayırıcılığı ifade etmiştir⁸⁸.

Arnavutluk'u ziyaret eden Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Halit Güler; komünistlerin yaşadığı binalar ile normal halkın yaşadığı binalar arasındaki farkın iki sınıf arasındaki farkı yansıttığını gözlemlemiştir. Tabi ki bu fark komünistler lehine olmuştur⁸⁹.

83Söz konusu etnik gruptan Yunan ve Makedonların mevcudu Enver Hoca döneminden sonra 1989'da yapılan bir araştırma ile tespit edilmiştir. Buna göre, 58,758 Yunan, 4,797 Makedon bulunduğu görülmüştür. Bu tespit daha önceki oranda bir önemli bir değişiklik olmadığını (%2'si Yunan ve %0,2'si ise Makedon, Ulah, Roman, Sırp, Bulgar) ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte; bazı araştırmacılara göre Arnavutluk Halkının %95,3'ü Arnavut, %2,5 Çingene,%1,8 Yunan,%0.14'ü Makedon ve kalanı da etnik unsurlardan (Eflak, Çingene, Sırp, Karadağlı, Bulgar) oluştuğu görüşü hâkimdir. Arnavutlar, Makedonya ve Kosova başta olmak üzere eski Yugoslavya cumhuriyetlerine ve dünyanın birçok ülkesine yayılmışlardır. (Bkz. Halil Akman, Paylaşılmayan Balkanlar, İstanbul, 2006, s. 152.)

⁸⁴ BCA, Fon Kodu:03010,Kutu No:233, Dosya No:570, Belge No:12.

⁸⁵ *Cumhuriyet Senatosu*, Tutanak Dergisi, Cilt:3, Toplantı:11, 32'inci Birleşim, 08.02.1972, s. 128.

⁸⁶ Nazif Mandacı-Birsen Erdoğan, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'da ki Azınlıklara Bir Bakış*, Ankara, 2001, s. 45.

⁸⁷ Erhan Türbedar, "Yunanistan-Arnavutluk ilişkileri: Balkanların Tedirgin Dostları", *Karadeniz Araştırmalar Dergisi*, Cilt I,Sayı 2, Yaz 2004, s.109.

⁸⁸ Necmiye Hoca, *Devrimci Siyasetin Bazı Temel Sorunları*, İstanbul, 1977, s. 9.

⁸⁹ Halit Güler, "Komünizmin Perişan Ettiği Arnavutluk", *Diyanet*, Sayı:61, (Ocak), 1996, s. 40.

Turkish Studies

Sonuç

Enver Hoca döneminde insan hakları ve özgürlükler diğer Balkan ve Doğu Avrupa ülkeleri ile aynı dönem süresince kıyaslandığında aslında çok farklı olmadığı görülmüştür. Enver Hoca'yı bu konuda farklı kılan husus ise O'nun emsalleri arasında en okumuş lider olmasına rağmen söz konusu hak ve özgürlükleri hiç sayması olmuştur.

Sonuçta, proleter diktatör bir insanın yönetiminden insan hakları ve özgürlüklerin günümüz anlayışına göre sergilenmesi beklenemez. Bununla birlikte; Enver Hoca'nın bu şekilde davranmasını altında yatan gerçek nedenin ise Enver Hoca'nın iktidarının garantisi olarak bu hak ve özgürlüklerin kısıtlanması veya tamamen kendi kontrolü altında olmasını istemesi gelmektedir. Ayrıca takip ettiği *Marksist-Leninist İdeoloji* ile *Stalinist* düşünce insan haklarına ve özgürlüklere yer vermeyen yapıya sahiptir.

Arnavutluk'ta çıkarılan her iki anayasa da insan hakları ve özgürlükler hususunda yeterli değildir. Ancak anılan anayasalarda bazı maddeler bulunmaktadır. Buna rağmen Enver Hoca yaptığı her eylemde, aldığı her kararda mutlak suretle iktidarda kalma düşüncesinden bir an bile uzaklaşmadığı için bahse konu insan hakları ve özgürlükleri hiçbir zaman öncelik almamış, aksine devlet tarafından vatandaşlar baskı altına alınmıştır⁹⁰. Bu kapsamda, Sovyetler Birliği'nin 1968 yılında Çekoslovakya'ya müdahale etmesi karşısında, Enver Hoca Çeklerden gelen *müdahale isteğini* bir bahane olarak öne sürerek Arnavut halkına uyguladığı baskıları artırmıştır⁹¹. Enver Hoca Arnavutluk'ta kendisine muhalif olan her hususta söz konusu baskıyı artırmayı iktidarının vazgeçilmez bir şartı olarak görmüştür.

Enver Hoca öldüğünde, büyük bir nüfus bırakmıştır. Bu nüfusun %75'i 40 yaşın altındadır (yaklaşık 3 milyon kişi). Bu genç nüfus Enver Hoca'nın rejiminden başka bir rejimin olduğundan haberi olmamıştır⁹². Her şey devlet kontrolüne geçmiş⁹³, durum böyle olunca 40 yıl gibi uzun bir süre Arnavutluk halkı hemen yanı başında bulunan ülkeler demokratik bir yönetim yolunda sağlam adımlar atarken kendisi hep yerinde saymış ve hatta gerilemiştir.

Arnavut halkının yüzyıllardır güçlü bir lidere olan açlığı ve bu açlığın sabit fikirli ve ön yargılı ama güçlü kişiliği ile Enver Hoca tarafından doldurulması, Enver Hoca'nın iktidarda kalma hırsı, bunun için savunduğu ideoloji ile Arnavut halkının yeterli muhalefet edememesi gibi nedenlerle; Enver Hoca insan hakları ve özgürlükler konusunda keyfi hareket ettiği, demokratikleşme yoluna girmediği belirlenmiştir. Enver Hoca'nın insan hakları ve özgürlükleri görmemezlikten gelmesi ülkeyi bir yandan yalnızlığa itmiş diğer yandan da demokratikleşme yolunda hemen hemen hiç adım atılmamasına neden olmuştur⁹⁴.

Sonuç olarak, Enver Hoca, kendi döneminde çıkartılan iki anayasada da insan hak ve özgürlükleri konusunda maddeler bulunmasına rağmen; bu maddeler kendilerine uygulama alanı bulamamışlardır. Enver Hoca döneminde Arnavutluk birçok alanda geri kalmıştır. Söz konusu alanların hiçbirisi insan hakları ve özgürlüklerinin kullanılmaması kadar insanlara *acı* ve *ızdırap* verici olamamıştır.

⁹⁰ Nazif Mandacı- Birsan Erdoğan, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'da ki Azınlıklara Bir Bakış*, Ankara, 2001, s. 46.

⁹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, "Arnavutluk'un Yeni Anayasası Ülkeye Yabancı Birlik Çağrılmasını Yasaklıyor", 30 Aralık 1976, s. 3.

⁹² Elez Biberaj, *Albania Between East and West*, UK, 1970, s. 1.

⁹³ Edwin E. Jacques, a.g.e. s. 523.

⁹⁴ Mirela Bogdani-John Loughlin, *Albania and European Union(The Tumultuous Journey Towards Integration and Accessio*, Newyork, 2007, s. 23-24.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)

BCA, Fon Kodu:03010,Kutu No:233, Dosya No:570, Belge No:12.

BCA, Fon Kodu:03010, Kutu No:233,Dosya No:570, Belge No:19.

II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ZABIT CERİDELERİ

Cumhuriyet Senatosu, Tutanak Dergisi, Cilt:3, Toplantı:11, 32'inci Birleşim, 08.02.1972, s. 128.

III. RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi, Sayı:148, Ankara, (1-31 Mart),1946.

Ayın Tarihi, Sayı:152, Ankara, (1-31 Temmuz),1946.

Ayın Tarihi, Sayı:166, Ankara, (1-30 Eylül) 1946.

Ayın Tarihi, Sayı:160, Ankara, (1-31 Mart),1947.

Ayın Tarihi, Sayı:170, Ankara, (1-31 Ocak),1948.

Ayın Tarihi, Sayı:177, Ankara, (1-31 Ağustos),1948.

Ayın Tarihi, Sayı:189, Ankara, (1-31 Ağustos),1949.

Ayın Tarihi, Sayı:215, Ankara, (1-31 Ekim), 1951.

Ayın Tarihi, Sayı:276, Ankara, (1-31 Ocak),1956.

IV. GAZETELER

1. Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ekim 1976.

Cumhuriyet Gazetesi, 30 Aralık 1976.

Cumhuriyet Gazetesi, 22 Şubat 1977.

2. Hürriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi, 13 Ağustos 1950.

Hürriyet Gazetesi, 09 Mart 1951.

3. Milliyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi, 29.11.1973.

4. Ulus Gazetesi

Ulus Gazetesi, 20 Nisan 1969

Ulus Gazetesi, 22 Ağustos 1969.

Ulus Gazetesi, 16 Eylül 1969.

V. HATIRALAR

ALIA Ramiz, *Enver Hoxha (1908-1985)*, Tiran, yayım yılı belli değil.

ALIA Ramiz, *Our Enver, Tiran, 1988.*

HOCA Enver Hoca, *Marksist-Leninst Teoriyi Devrimci Pratikle Sımsıkı Birleştirerek Öğrenelim*, Ankara, 1975.

HOCA Enver, *Sosyalizm Yolunda Mücadele ve Zaferle Dolu Yirmibeş Yıl*, Ankara, 1971.

HOCA Enver, *Twenty Years Of New Socialist Albania*, Tirana, 1964.

VI. TETKİK ESERLERİ

AKMAN Halil, *Paylaşılmayan Balkanlar, İstanbul, 2006.*

Albania, the Most Successful County in Europe, London, 1976.

ALPAN Necip P., *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara, 1982.

An Outline of the PSR of Albania, (Çeviren: Gökhan S.), *Sosyalist Arnavutluk, İstanbul, 1979.*

ATANUR Özgür, "Bilinmeyen Yönleri ile Enver Hoca'nın Arnavutluk'u" *Nokta Dergisi*, Yıl:17, Sayı:848, s. 60-63.

BEILMANN Georgia E., *Albania: Religion, Identity and Solidarity*, USA, December 2, 2005.

BIBERAJ Elez, *Albania Between East and West*, UK, 1970.

BIBERAJ Elez, *Albania-A Socialist Maverick*, USA, 1990.

BİLMEZ Bülent, "Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basımına Şemsettin Sami Frasherî İmajı", *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğler*, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003, İstanbul, 2006, s. 71-125.

BOGDANI Mirela- LOUGHLIN John, *Albania and European Union(The Tumultuous Journey Towards Integration and Accessio*, Newyork, 2007.

BOZBORA Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk-Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, İstanbul, 1997.*

BRAHAJ Sokol, "Arnavutların Din Anlayışı", *Balkan Günlüğü*, 04 Nisan 2009.

BRAHAJ Sokol, "Enver Hoca Döneminde Arnavutluk (1944-1985)", *Balkan Günlüğü*, 26 Ocak 2010.

BULUT Faik, "Arnavutluk Bektaşileri", *Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, Sayı 128, (Kasım), İstanbul, 2003, s. 41-60.

BULUT Faik, "Arnavutluk Kartallar Ülkesi", *Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, Sayı 122, İstanbul, (Mayıs), 2003, s. 56-82.

ELSIE Robert, *Historical Dictionary of Albania-European Historical Dictionaries*, No.42, USA,2004.

GIAFFO Lou, *Albania- Eye of the Balkan Vortex*, USA, 1999.

GLENNY, Misha, *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler* (Çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul, s. 449.

GÜLER Halit, "Komünizmin Perişan Ettiği Arnavutluk", *Diyanet*, Sayı:61, (Ocak), 1996, s. 40-44

HALL Derek Hall, *Albania and The Albanians, Newyork, 1994.*

HAMM Harry, *Albania-China's Beachhead in Europe*, Newyork, 1963.

History of the Party of Labour of Albania(1966-1980), Tiran, 1981.

HOCA Necmiye, *Devrimci Siyasetin Bazı Temel Sorunları*, İstanbul, 1977.

<http://bjoerna.dk/dokumentation/Albanian-Constitution-1976.htm>.10.06.2012.

http://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Albania10.06.2012.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Konseyi10.06.2012.

http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aihs_01.html10.06.2012.

<http://www.constitutionnet.org/en/country/constitutional-history-albania>10.06.2012.

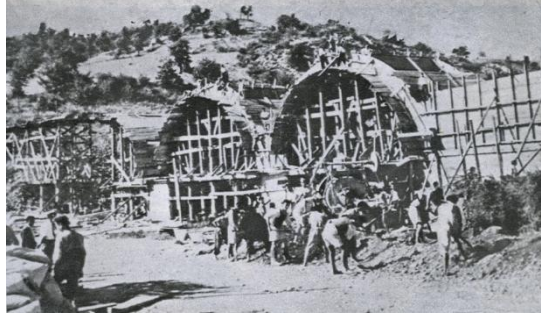
http://www.demcoalition.org/pdf/warsaw_turkish.pdf10.06.2012.

<http://www.ipls.org/services/others/chist.html>10.06.2012.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

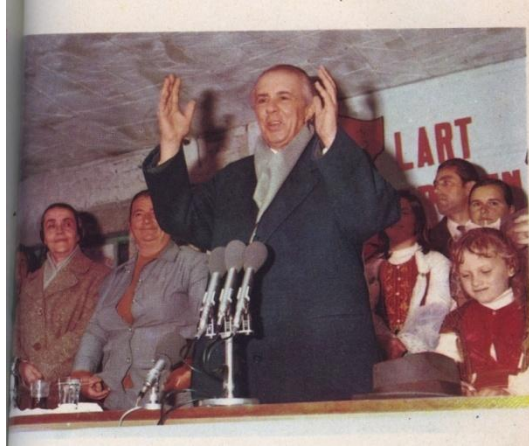
- http://www.landofhumanrights.eu/eng/project/graz/postercampaign03/posters/bujari_text_tr.html
0.06.2012.
- http://www.landofhumanrights.eu/eng/project/graz/postercampaign03/posters/bujari_text_tr.html
0.06.2012.
- HURLEY Mark J., “Albania, The Church Triumphant in Ruins”, *America*, February 20, 1993, USA, s. 4-5.
- JACQUES Edwin E., *The Albanians-An Ethnic History From Prehistoric Times to the Present*, Volume 2, North Carolina, USA, 2009.
- KAPANİ Munci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1993.
- KÜÇÜK Murat, *Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik*, Bir Nefes Balkan, İstanbul, 2005.
- LAKI Erol, *Hukukun Temel Kavramları*, İzmir, 2010.
- LOGORECI Anton, *The Albanians-Europe's Forgotten Survivors*, London, 1977.
- MANDACI Nazif-ERDOĞAN Birsen, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'da ki Azınlıklara Bir Bakış*, Ankara, 2001.
- O'DONNELL James S., *A Coming of Age Albania Under Enver Hoxha*, USA, 1999, s. 201-202.
- ÖZFATURA Mustafa Necati, “Tarihten Günümüze Arnavutluk ve Gerçekler”, *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II*, S. 16, Yıl 3, Ankara, (Temmuz-Ağustos), 1997, s. 18543-1858.**
- ÖZKAN Ali, “Arnavutluk'ta Enver Hoca Dönemi Kadın Hakları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Haziran 2012, s. 58-63.
- PEARSON Owen, *Albania and King Zog, Independence, Republic and Monorchy 1908-1939*, London, 2004.**
- PEARSON Owen, *Albania as Dictatorship and Democracy, From Isolation to the Kosovo War (1946-1998)*, London, 2006.
- PIPA, Arshi, *Albanian Stalinism: İdeo-Political Aspects*, USA, 1990, s. 77-79.
- POLLO Stefanaq –PUTO Arben, *The History of Albania from Its Origins to the Present Day*, London, 1981.
- Portrait Of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tiran, 1982, s. 148.
- TAMZARALI Serap, “Arnavutluk”, *TBMM Enformasyon Merkezi Bilgi*”, Ankara, (Kasım)92-(Mart)1995, s. 46-53.**
- TOMES Joson Hunter, *King Zog of Albania*, Newyork, 2004.
- TÜRBEDAR Erhan, “Yunanistan-Arnavutluk ilişkileri: Balkanların Tedirgin Dostları”, *Karadeniz Araştırmalar Dergisi*, Cilt I, Sayı 2, Yaz 2004, s.109-120.
- VICKERS Miranda, *The Albanians –A Modern History*, London-Newyork, 1995.
- WALL Clarissa De, *Albania Today-A Portrait of Post-Communist Turbulence*, London, 2005.
- WATCHEL Andrew Baruch, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul, 2009.
- WINNIFRITH Tom, *Perspectives on Albania*, Newyork, 1992.

EK-A (RESİMLER)

Resim-1(Enver Hoca Döneminde Yol Çalışması,
Historia E Shqiperise, Cilt IV, Tiran 1983, s. 120.)

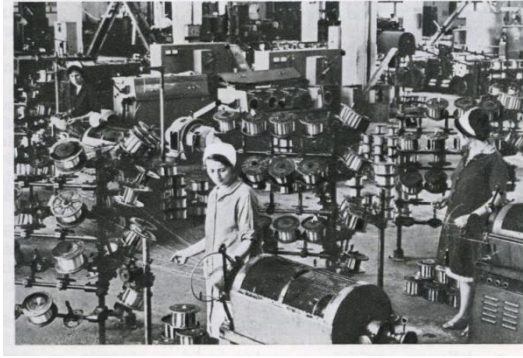

Resim-2(Tiran Merkezinde Bulanan Müzedeki Resim”
Bir Elde Kazma, Bir Elde Tüfek” Simgesini Taşımakta,
[http://google.com.tr./Görseller/](http://google.com.tr/Görseller/) Enver Hoxha)

Resim-3(Enver Hoca Halkın Arasında, Enver Hoxha,
Dy Popuj Miq, Tiran 1985, s. 272)

Turkish Studies

Resim-4(Fabrika'da Çalışan Kadınlar, Historia E Shqiperise, Cilt IV, Tiran 1983, s.286.)

Resim-5(Enver Hoca Gençlerle, <http://google.com.tr/Görseller/Enver Hoxha.>)

Resim-6(Enver Hoca Resmi Törende, <http://google.com.tr/Görseller/ Enver Hoxha.>)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Resim-7(Enver Hoca İdeolojisinin Ana Şahsiyetleri, Marks, Engels, Lenin ve Stalin, <http://google.com.tr./Gorseller/Enver Hoxha.>)

Resim-8(Enver Hoca Partizan Harekâtında, <http://google.com.tr./Gorseller/Enver Hoxha.>)

Resim-9(Enver Hoca, Enver Hoxha, Hrushovianet, Tirana, 1982, s. 1.)

Resim-10 (Enver Hoca Dönemi, Hapishane, <http://google.com.tr./Gorseller/Enver Hoxha.>)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Resim-11 (“Bunker” Enver Hoca'nın Savunma Maksatlı Koruganları, <http://google.com.tr./Gorseller/Enver Hoxha>)12.07.2012.